

адаптації, взаємодопомоги та освоєння у новому суспільстві стає Інтернет.

Україна також є транзитною державою для нелегальних трудових мігрантів та біженців з інших країн. Найбільше нелегальних трудових мігрантів та біженців приїжджають з Пакистану, Індії, Афганістану, Бангладеш.

На території України, як правило, затримується 14-15 тис. нелегальних мігрантів, на кордоні – 25-27 тис. Напрями нелегальної трудової міграції через Україну є такі (рис. 2):

- ✓ Індійсько-Пакистансько-Афганський: Бангладеш – Індія – Пакистан/Афганістан – Іран – країни Закавказзя (країни Середньої Азії) – Росія – Україна – Західна Європа;
 - ✓ Китайський: Китай – Росія (Москва) – Україна (Київ-Львів) – Західна Європа;
 - ✓ В'єтнамський: В'єтнам – Європейська Росія – Україна – Західна Європа;
 - ✓ Арабсько-курдський – Ірак/Сирія/Йорданія/Ліван/Палестина/Єгипет – Україна.
- Найбільше біженців потрапляє до України через російський кордон та Одесу.

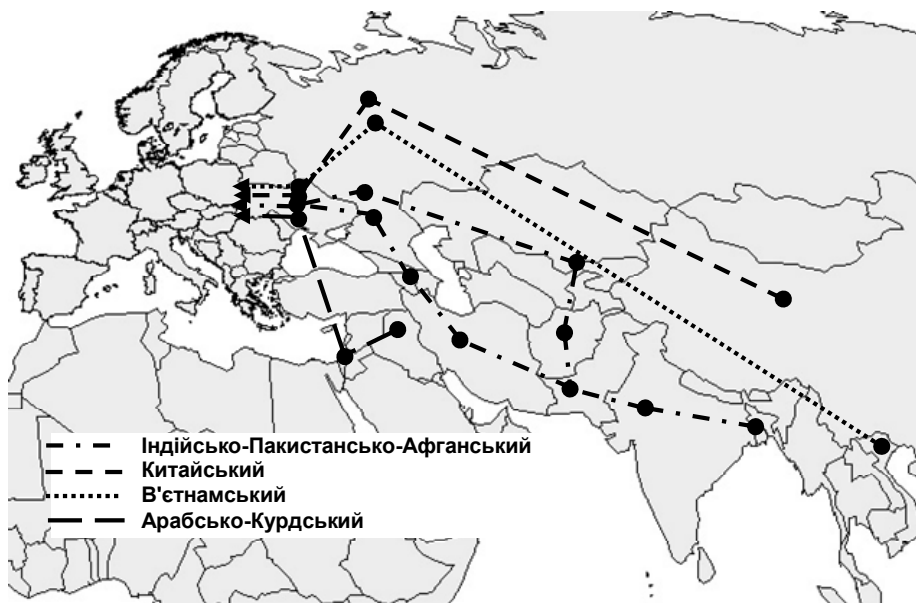

Рис. 2. Напрями нелегальної міграції через Україну

Висновки.

1. Офіційна статистика щодо обсягів зовнішньої трудової міграції є недостатньою, водночас експертні оцінки істотно різняться як за методиками, так і за результатами.

2. З одного боку, масштаби зовнішньої трудової міграції українців є загрозливими для стабільного соціально-економічного розвитку України, але з іншого боку, забезпечують зростання добробуту самих мігрантів та їх сімей. Мотивами трудових міграцій з України є не лише економічні, але й істотною мірою соціально-психологічні. Значна частина трудових міграцій є не вимушеною, а свідомою.

3. Позитиви зовнішньої трудової міграції для України не є визначальними на шляху обґрунтування міграційної політики держави. Вкрай необхідно вдосконалити міграційну політику України, спрямовану на заохочення

працевлаштування в країні. Потрібна реклама безпечного та оплачуваного українського ринку праці для українців (у тому числі й за кордоном).

4. Україна є транзитною країною для нелегальних трудових мігрантів та біженців, які прагнуть потрапити до ЄС, але частково залишаються в Україні.

1. Праця України. 2008. Статистичний збірник. – К.: Держкомстат, 2008. – 306 с. 2. Економічна активність населення України. 2008. Статистичний збірник. – К.: Держкомстат, 2008. – 228 с. 3. Зовнішня трудова міграція населення України. – К.: Український центр соціальних реформ, Держкомстат України, 2009. – 120 с. Режим доступу: www.uscr.kiev.ua. 4. Положение мигрантов из Беларуси, Молдовы и Украины на рынках труда Латвии, Литвы, Венгрии, Польши и Словацкой Республики Итоговый отчет. – Европейская Комиссия, 2009. – 121 с. Режим доступу: www.soderkoping.org.ua/ 5. Мезенцева Н.І. Суспільно-географічний аналіз ринку праці в Україні // Вісник Київського ун-ту. Географія. – Вип.51. – К.: ВПЦ "Київський ун-тет", 2005. – С.32-34.

Надійшла до редколегії 12.09.2009

УДК 911.3

В. Смаль, канд. геогр. наук

"НОВА ЕКОНОМІКА": ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ

Зміни, що відбулись в економіці розвинутих країн впродовж останніх трьох десятиліть, вплинули на розвиток світового господарства в цілому та кожної національної економіки зокрема. У статті проаналізовано та згруповано основні теорії, що пояснюють ці зміни з різних точок зору.

The changes that have occurred in the advanced economies during the last three decades had an impact on the world economy as well as on all the national economies. The main theories that discuss these changes from different points of view are analyzed in the paper.

Вступ. Постановка проблеми. У останній чверті двадцятого та першому десятилітті нинішнього століття у світовому господарстві відбулися радикальні зміни,

які дозволяють говорити про формування так званої "нової економіки". Хоч це не єдина назва, яка використовується для означення здійснених трансформацій. У

науковому вжитку активно циркулюють такі назви як "інформаційне суспільство", "суспільство знань", "технологічне суспільство", "неокапіталізм", "сервісне суспільство", "постіндустріальний капіталізм", "постфордистське суспільство" тощо. Кардинальні перетворення, обумовлені трансформаціями у виробничих технологічних процесах, структурі виробництва, посиленням ролі знань, революцією в інформаційно-комунікаційних технологіях, глобалізацією, зростанням значимості мережових структур, безперечно, в першу чергу відбулися в економіці розвинутих країн. Але так чи інакше, вони неминуче стосуються інших країн світу, включаючи Україну, оскільки мова йде про фундаментальні структурні зміни світової економіки, зародження та утвердження нової економічної системи.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Метою даної статті є спроба групування та аналізу основних теорій, що пояснюють причини, фактори та особливості функціонування "нової" або у відповідності до інших теорій, так званої "постфордистської" чи "постіндустріальної" економіки, осмислення основних підходів, категорій, понять.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існують різні наукові концепції щодо пояснення природи, причин, факторів, механізмів формування "нової економіки", розроблені різними економіко-географічними та економічними школами. У результаті сформувався значний масив теорій, які аналізують зміни у структурі та характері виробництва та суспільні перетворення з різних точок зору. Більш детальне вивчення цих теорій дає можливість виокремити три шляхи концептуалізації "нової економіки": зрушення від промисловості до сервісного сектору економіки [3; 4; 8]; трансформація виробничих систем від масового виробництва до гнучкої спеціалізації внаслідок технологічного розвитку (постфордизм) [6; 16; 17; 20] та економіка знань [11-15].

Виклад основного матеріалу

Зрушення від промисловості до сервісного сектору економіки. Незважаючи на те, що тенденція зростання значення сфери послуг у світовій економіці явно позначилась лише у 1970-х роках, прогнозовано воно було значно раніше. Перша спроба розгляду сфери послуг як самостійного економічного сектору, а не своєрідної похідної від сфери матеріального виробництва була зроблена авторами трьохсекторної моделі і теорії стадій Аленом Фішером (Allan Fisher) та Коліном Кларком (Colin Clark) [7; 10].

А. Фішер у статті "Виробництво, первинне, вторинне, третинне" ("Production, primary, secondary and tertiary") взяв за відправну точку спробу визначення типу економіки, що склалась "на іншому кінці світу" ("down under"), тобто в Австралії та Новій Зеландії. Це привело до появи поняття "первинний", і "вторинний" сектори. До первинного належать економічні сектори, діяльність яких пов'язана з одержанням первинних ресурсів, – сільське господарство та видобувні галузі. До вторинного – галузі обробної промисловості і будівництва. Третинний сектор охоплює сферу послуг. Ален Фішер надавав поняттю "третинний" сектор позитивного змісту, а не просто визначав його як залишковий продукт, як традиційно розглядали сферу послуг його колеги.

Подальший розвиток трьохсекторна модель отримала у теорії стадій розвитку американського економіста Уолта Уйтмена Росту (Walt Whitman Rostow), яку він виклав у своїй книзі під назвою "Стадії економічного зростання. Некомуністичний маніфест" [19]. Уолт Росту розробив теорію п'яти послідовних стадій економічного та соціального розвитку, через які неминуче проходять всі суспільства.

Перша з п'яти стадій – "традиційне суспільство" (traditional society) власне є доіндустріальною стадією розвитку, якій властива примітивна технологія, ієрархічна соціальна структура, домінування усталених традицій та звичаїв, а відтак – існування певної "стелі" виробничих можливостей. Друга стадія, що є своєрідним переходом до індустріальної стадії розвитку, дістала назву "період передумов для підйому" (preconditions for "take-off"). На цьому етапі починається активне проникнення у виробництво досягнень науки і техніки, розвиток соціальної та економічної інфраструктури, формування нової еліти. Це все проторувало дорогу для третьої стадії – "відправки" до сталого зростання" ("take off" into sustained growth). Ця стадія асоціюється з промисловою революцією і пов'язаними з нею потужними соціально-економічними і політичними перетвореннями. Самопідтримуюче зростання приводить до стадії "руху до зрілості" (drive to maturity), яка характеризується диверсифікацією виробництва, перевищенням темпів зростання ВВП над темпами зростання населення, забезпеченням людей необхідними продовольством, одягом і житлом. Зростання виробництва товарів споживання та послуг, а також зміцнення держави загального добробуту (welfare state) свідчить, що завершальна стадія під назвою "ера високого масового споживання" досягнута ("age of high mass consumption").

Теорії, концепції, ідеї А. Фішера, К. Кларка, У. Росту стали добрим підґрунтям для формування теорії постіндустріального суспільства у її сучасному вигляді. Становлення теорії пов'язане з ім'ям Даніеля Белла (Daniel Bell), професора соціології Гарвардського університету, який, якщо і не перший ввів до обігу термін "постіндустріальне суспільство", то зробив найбільше для його поширення [3; 4].

Перу Даніеля Белла належить цілий ряд праць, присвячених теорії постіндустріального суспільства, яке вчений визначає як "суспільство, в економіці якого пріоритет перейшов від переважного виробництва товарів до виробництва послуг, проведення досліджень, організації системи освіти і підвищення якості життя" [4, с. 102].

Серед економічних змін, характерних для переходу до постіндустріального суспільства, Белл виділяв, в першу чергу, зростаючу значимість сектору послуг. Учений стверджував, що з розвитком суспільства відбувається рух від переважання сільськогосподарського виробництва та видобувної промисловості до домінування переробної промисловості і, нарешті, до провідної ролі сектору послуг. У зв'язку з цим учений розрізняв три історичні періоди у розвитку суспільства – доіндустріальний, індустріальний та постіндустріальний, кожен з яких формується навколо певного концептуального осового принципу [3, с. 10].

Найважливішою економічною особливістю постіндустріального ладу Д. Белл вважає формування суспільства, яке базується на виробництві послуг та інформації, домінуючими видами занять – освіту, охорону здоров'я, мистецтво, забезпечення різних видів рекреаційної діяльності.

Економіка з переважанням сектору послуг стала домінуючою версією постіндустріального суспільства і в працях інших вчених. Зокрема, датський соціолог Г. Еспінг-Андерсон розрізняв три моделі постіндустріального розвитку сектору послуг: ліберальну, соціально-демократичну та корпоративську, прикладом реалізації яких назвав відповідно США, Швецію та ФРН [8].

Концепція постіндустріального суспільства, розроблена Д. Белом та його однодумцями стала найбільш відомою версією ідеї суспільних трансформацій. Термін набув широкого вжитку, часом набуваючи значення далекого від того, яке мав на увазі вчений. Роботи Бела були спробою

описати можливу траєкторію соціального розвитку. Це було більше гіпотетичне припущення, ніж опис справжнього реального розвитку і це, як зазначає Стівен Брінт, була більше соціальна, а не економічна теорія [5, с. 107].

Дещо пізніше з'являються теорії, які намагаються пояснити економічні та суспільні трансформації змінами у характері виробництва, його технології та організації. Найвідомішою теорією подібного роду є постфордизм.

Теорія постфордизму. Постфордизмом названа домінуюча система економічного виробництва, споживання та інших соціально-економічних явищ, що з'явилась у найбільш розвинутих країнах світу у кінці двадцятого століття. Постфордизм протиставляється фордизму, системі масового виробництва стандартизованих товарів на збірних конвеєрах з використанням некваліфікованих або напівкваліфікованих робітників, зайнятих простими операціями і об'єднаних на великих підприємствах, які, в свою чергу, формують великі регіональні промислові осередки [22, с. 275]. Фордизм сформувався на автомобільних заводах Генрі Форда, на честь якого і здобув назву.

Масове виробництво стандартизованої продукції, яке потребує потужних стабільних ринків, у роки відносно сталого зростання до 1973 р. спиралось на державну підтримку високої купівельної здатності населення і захисту національних ринків. Держава загального добробуту (welfare state), яка асоціюється з фордизмом, забезпечувала такі умови. Проте на початку 1970-х система фордизму почала робити збої. На думку британського вченого на А. Філдінга (A. Fielding) це було викликане по-перше, кризою попиту, спричиненою зростаючими цінами на нафту, по-друге – виснаженням можливостей Тейлоризму (Taylorism) – наукового менеджменту процесу праці [9, с.689]. Окрім того, вся фордистська система базувалась на відносній замкнутості національної економіки, в межах якої підтримувався збалансований зв'язок між виробництвом та споживанням. Глобалізація виробництва і зростання світової торгівлі порушили національний баланс [2, с. 21].

Постфордизм з'являється у середині 1980-х рр.. Географи вживають також термін "післяфордизм" ("after-Fordism"), пояснюючи це тим, що саме він краще відображає реальний стан речей, коли найбільші суперечності попередньої системи лишаються нерозв'язаними [16]. Найбільш характерною рисою постфордизму є більш гнучкі, ніж в еру фордизму методи виробництва, що виявляється у використанні багатофункціональних машин з програмним забезпеченням, формуванні міжфірмових зв'язків у формі субконтрактів, стратегічних альянсів, точно-в-час виробництва (just-in-time production), запровадженні тісних взаємозв'язків між стадіями виробництва продукту, появою невеликих спеціалізованих (дрібносерійних) підприємств для сегментованих ринків. Постфордистська просторова організація виробництва характеризується появою нових територіальних форм, наприклад, кластерів чи промислових районів та розміщенням виробництва у регіонах, що були менш промислово освоєними за часів фордизму.

Поняття фордизму та постфордизму вживається як у вузькому розумінні (як організація трудового процесу) так і в широкому контексті (для опису всієї системи суспільних процесів). Для суспільно-географічних досліджень безперечний інтерес представляє другий підхід. Складність предмету дослідження пояснює існування багатьох точок зору, зокрема, на природу, масштаб, форми існування постфордизму, який став темою активних дебатів для науковців.

Виділяється три наукових напрямки з тлумаченням постфордизму: Школа регуляції (Regulation School), нео-

шумпетеріанізм (Neo-Schumpeterianism) та гнучка спеціалізація (Flexible Specialization). Найбільше прихильників серед географів здобула концепція гнучкої спеціалізації, що зосередила свою увагу на розв'язанні ключової проблеми фордизму, яку можна охарактеризувати як негнучкість (rigidity). Поштовхом до розвитку даної концепції послужила робота М. Пайора (M. Piore) і Ч. Сабеля (C. Sabel) "Другий індустріальний перелом" [17]. Автори вважають, що у сучасній економіці співіснують дві індустріальні парадигми: масове виробництво стандартизованих товарів із використанням вузькоспеціалізованого обладнання і напівкваліфікованої робочої сили і гнучка спеціалізація (тобто виробництво різноманітних товарів невеликими партіями з використанням багатоцільового обладнання і кваліфікованої праці) (табл. 1). Масове стандартизоване виробництво та висока спеціалізація дає віддачу лише у випадку ринкової стабільності. При труднощах реалізації виробленої продукції виробник зазнає втрат через негнучкість виробничої системи.

Таблиця 1. Ознаки масового виробництва та гнучкої спеціалізації

ГНУЧКА СПЕЦІАЛІЗАЦІЯ	МАСОВЕ ВИРОБНИЦТВО
Рівень спеціалізації обладнання	
низький	високий
Рівень диференціації продукції	
високий	низький
Об'єм партії	
малий	великий
Кваліфікація робочої сили	
висока	низька

Джерело: укладено за [1, с. 23]

У певні історичні періоди одна виробнича парадигма може суттєво переважити іншу і стати пануючою. Саме ці зламні моменти і дістали назву "індустріальні переломи" (industrial divides). Перший індустріальний перелом був пов'язаний із появою на початку двадцятого століття технологій масового виробництва, яке зародилось у США і поширилось світом. Другий індустріальний перелом, на думку авторів однойменної книги, розпочався у 1970-х роках і привів до відродження ремісничого виробництва. Це було обумовлено насиченням основних ринків масовою продукцією, підвищенням попиту на нестандартизовані товари високої якості, розвитком багатофункціональних промислових технологій та гнучкої трудової практики.

Для авторів та прихильників концепції гнучкої спеціалізації масове виробництво і гнучка спеціалізація є не тільки формами організації виробництва, але і економічними парадигмами, які реалізуються у типах економіки, що домінують на певній географічній території: у регіоні, державі чи у світовому масштабі. При фордистській моделі масового виробництва ефективним шляхом зростання віддачі є економія на масштабах виробництва. Зі зміною ситуації на ринках, з подорожчанням праці, зростанням частки зарплати у собівартості продукції такий шлях нарощування прибутків став нестабільним. Звичайним явищем стає міграція виробництва до країн із дешевою працею. Протистояти цьому, на думку авторів концепції гнучкої спеціалізації, могла лише розробка стратегії гнучкого виробництва із акцентом на інноваціях та спеціалізації (наприклад, створення нових продуктів і послуг для швидко мінливого ринку) [20].

Саме гнучкою спеціалізацією Пйор та Сабел пояснюють той факт, що на фоні загального зростання безробіття, спричиненого зрушенням від масового виробництва, припиненням інвестування у великі підприємства, деякі регіони у розвинутих країнах залишались конкурен-

тноздатними і зростали впродовж 1980-х та 1990-х років [17]. Як доповнив пізніше американський географ Аллен Скотт (Allen Scott): "Дійсно, в той самий час, коли <...> економіко-географи писали глибоко песимістичні доповіді про кризу у староосвоєних регіонах, де домінує фордистське виробництво, вагоме відродження стало реальністю на певних територіях, що стали швидко зростати на базі постфордистського виробництва" [21, с. 29].

Економіка-на-знаннях. У кінці 20-го століття перед національними економіками всього світу постали нові економічні виклики і водночас з'явилися нові можливості, пов'язані з інтенсифікацією та трансформацією процесів створення, поширення та використання знань. Це привело не тільки до значних змін технологічних процесів, а й до появи нових інституцій, організаційних та територіальних форми виробництва, а відтак – до формування нових наукових теорій. Знання стало розглядатись як третій (поряд з працею і капіталом) чинник виробництва [18]. З'явилося поняття "економіка знань". Термін був вперше використаний американським економістом австрійського походження Фріцем Мачлупом (Fritz Machlup). У 1962 році Ф. Мачлуп надрукував наукову працю, в якій представив результати вивчення економіки знань США [12]. Учений виділив 6 секторів, що продукують знання (освіта, науково-дослідницькі та дослідно-конструкторські роботи, художня творчість, засоби комунікації, інформаційні послуги, інформаційні технології), показав частку цих секторів у ВВП і зайнятості та спрогнозував їх подальше зростання. Вчений оцінив економіку знань США 1958 року у 136,4 млн. доларів, що складало 29 % ВВП країни.

Розрахунки Мачлупа дали поштовх до появи великої кількості публікацій з економіки знань. Поряд з поняттям "knowledge economy", що легко перекладається як "економіка знань" з'явилося поняття "knowledge-based economy", що в дослівно звучить як "економіка, що базується на знаннях". З огляду на деяку складність такого словосполучення пропонуємо натомість вживати термін "економіка-на-знаннях", який є семантично рівнозначним, а також розмежовувати ці поняття. Перший з них може бути віднесений до переліку інших термінів, які описують "нову економіку", нову форму розвитку суспільства, ядром якої є наукоємне виробництво; другий більш доречно використовувати щодо сукупності наукоємних галузей (для більш детального огляду див [1]).

Поява та розвиток поняття "економіка-на-знаннях" відбулася переважно завдяки зусиллям Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), яка увагу до цієї проблематики пояснює тим, що "Роль знань (порівняно із природними ресурсами, фізичним капіталом, та низькокваліфікованою працею) набуває все більшого значення. Хоч швидкість руху може різнитись, але всі економіки ОЕСР рухаються в напрямку економіки-на-знаннях" [14, с. 7]. Саме в матеріалах ОЕСР вперше з'явилося визначення: "економіка-на-знаннях (knowledge-based economy), це – економіка, що безпосередньо ґрунтується на створенні, поширенні та використанні знань і інформації" [15, с. 7].

Однією з теоретично-практичних розробок авторів теорії економіки знань стала концепція національних систем інновацій (НСІ). НСІ визначалась як "<...> сукупність інституцій, взаємодія яких визначає інноваційну ефективність національних виробників" [13, с. 4]. НСІ складається з елементів (фірм, лабораторій, освітніх установ, органів державного регулювання, фінансових інституцій тощо) та системи зв'язків між ними, які взаємодіють у процесі створення, поширення та використання нових та економічно корисних знань [11, с. 2].

Публікації, присвячені НСІ, можна розділити на дві групи. Одні здебільшого описують інституції та шляхи

організації НСІ в різних країнах; інші є більш "теоретичними" і фокусуються на знаннях та процесі пізнання [11; 13]. Саме серед вчених другої групи і відновилось поняття "економіка знань" (knowledge economy), з'явилося поняття "суспільство пізнання" (learning society) та "економіка пізнання" (learning economy), запроваджене датським вченим Б. Лундвалом (B. Lundvall). Лундвал, зокрема, зазначає: "Найбільш суттєвим ресурсом в сучасній економіці є знання і, відповідно – найважливішим процесом є пізнання" [11, с. 1].

Концепція економіки знань є продуктивною як теоретично, так і емпірично. Можна безпомилково прогнозувати поштовх досліджень економіки-на-знаннях різними науковими напрямками, наприклад, суспільною географією, яка здатна забезпечити просторовий аналіз як сектору, що продукує знання, так і галузей, що користуються його результатами.

Висновки. Всі викладені вище концепції, теорії та їх групи живляться з одного джерела, а саме тих кардинальних змін, що відбулись в економічному розвитку розвинутих країн та вплинули на функціонування всього світового господарства та кожної окремо взятої країни.

Аналіз теорій та їх осмислення дозволяє виділити найважливіші риси, притаманні для "нової економіки". Це економіка, в якій провідна роль у структурі зайнятості та виробництва належить сфері послуг, значимість та функції якої у постіндустріальному суспільстві є якісно новими у порівнянні з індустріальною стадією розвитку.

Для "нової економіки" характерним є поєднання масового стандартизованого виробництва, для якого економія на масштабах виробництва залишається можливим джерелом прибутку та гнучка спеціалізація невеликих та середніх підприємств, здатних оперативного адаптуватись до мінливих потреб ринку.

Важливою рисою "нової економіки" є зростаюча значимість знань, які, поряд з працею та капіталом, стають самостійним фактором виробництва і здатні впливати на все економічне середовище та формування макроекономічних показників.

1. Смоль В. В. "Економіка-на-знаннях": до розвитку концепції // Економіка та соціальна географія. – 2009. – Вип. 59. – С. 41-53.
2. Шейчук А. В. Постфордистские концепции (критический анализ) – Казань, 2000.
3. Bell D. The Coming of Post-industrial Society: A Venture in Social Forecasting. – New York, 1973.
4. Bell D. Notes on the Post-Industrial Society. // The Public Interest. – 1967. – №7. – С. 102-118.
5. Brint S. Professionals and the "Knowledge Economy": Rethinking the Theory of Postindustrial Society // Current Sociology. – 2001. – Vol. 49, № 4. – С. 101-132.
6. Castells M. The Rise of The Network Society: The Information Age: Economy, Society and Culture. – Blackwell Publishers Ltd, 2001. – Volume I, 2nd Edition.
7. Clark C., The Conditions of Economic Progress. – London, 1940.
8. Esping-Andersen G. The Three Worlds of Welfare Capitalism. – Cambridge, 1990.
9. Fielding A. Industrial Change and Regional Development in Western Europe // Urban Studies. – 1994. – Vol. 31, P. 679-704.
10. Fisher A. The Clash of Progress and Security. – London: Macmillan, 1935.
11. Lundvall B. National systems of innovation: towards a theory of innovation and interactive learning. – London, 1992.
12. Machlup F. The production and distribution of knowledge in the United States. – Princeton: Princeton University Press, 1962.
13. Nelson R. R. (ed.), 1993, National Innovation Systems: a comparative analysis. – Oxford, 1993.
14. OECD. The Knowledge-Based Economy: A Set of Facts and Figures. – Paris, 1999.
15. OECD. The Knowledge-based economy in 1996, Science Technology and Industry Outlook. – Paris, 1996.
16. Peck J., Tickell A. Searching for a new institutional fix: the after-Fordist crisis and the global-local disorder // Post-Fordism: a reader. – Oxford, 1994.
17. Piore M., Sabel C. The Second Industrial Divide. – New York, 1984.
18. Romer P. Endogenous technological change // Journal of Political Economy. – № 98(5). – С. 71-102.
19. Rostow W. Stages of Economic Growth: a non-communist manifesto, 2nd edn. – Cambridge, 1971.
20. Sabel C. Flexible Specialization and the Re-emergence of Regional Economies // Reversing Industrial Decline? Industrial Structure and Policy in Britain and Her Competitors. – New York, 1989.
21. Scott A. Economic geography The great Half-Century // The Oxford Handbook of Economic Geography. – Oxford, 2002.
22. The dictionary of human geography / edited by Johnston R. – Oxford, 2000.